

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

ӘОЖ 332.122(574)

Қолжазба құқығында

АШИМОВА РАЗИЯ МАРАТОВНА

**Аймақтардың экономикалық қауіпсіздігі және тұрақты дамуы
(Қазақстан Республикасы материалдарында)**

6D050600 - Экономика

Философия докторы(PhD)
ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Ғылыми кеңесшілер:
э.ғ.д. профессор Нұрлихина Г.Б.

PhD доктор, қауымдастырылған
профессор Zoltan Gal (Pecs, Hungary)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2013

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	3
КІРІСПЕ.....	4
1 АЙМАҚТЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ.....	10
1.1 Аймақтың экономикалық қауіпсіздігінің мәні, мазмұны және қағидалары.....	10
1.2 Экономикалық қауіпсіздік аймақты тұрақты дамытудың негізі ретінде.....	23
1.3 Аймақтың экономикалық қауіпсіздігінің критерийлері, көрсеткіштері және шекті мәндері.....	35
2 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ.....	48
2.1 Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық әртараптануын талдау.....	48
2.2 Аймақтардың экономикалық қауіпсіздігінің қазіргі кездегі жай-күйі.....	59
2.3 Аймақтың экономикалық қауіпсіздігінің күшті және әлсіз жақтарын бағалау (Ақтөбе облысының мысалында).....	72
3 АЙМАҚТАРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТЕТІКТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ.....	83
3.1 Аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің ұйымдық-экономикалық тетігі.....	83
3.2 Стратегиялық басқару аймақтың тұрақты даму факторы ретінде.....	94
3.3 Аймақтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің инновациялық парадигмасы.....	107
ҚОРЫТЫНДЫ.....	118
ПАЙДАЛНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	121

6D050600 «Экономика» мамандығы бойынша философия(PhD)
докторы ғылыми атағын алу үшін дайындалған диссертациялық
жұмысына

АНДАТПА

Ашимова Разия Маратовна

Аймақтардың экономикалық қауіпсіздігі және тұрақты дамуы
(Қазақстан Республикасы материалдарында)

Тақырып өзектілігі. Қазіргі жағдайларда экономиканы қайта құру процесі аймақтық деңгейде анағұрлым белсенділік танытып отыр, бұл аймақтың экономикалық қызметінің субъектілеріндегі нарықтық экономиканың заңнамалық актілері мен тетіктерін іске асыру қажеттілігімен түсіндіріледі. Осы шарттарда аймақтың ерекшеліктерін, аса маңызды өндірістік және өмір сүруді қамтамасыз етуші салалардағы жеке сектордың басымдылығын ескеретін аймақтық экономикалық саясатты қалыптастыру жүргізіліп отыр. Әр аймақ, жалпыэкономикалық тенденциялар мен құбылыстардың күшті ықпалына ұшырай отырып, дәл сол уақытта өзінің қауіпсіздік мәселелеріне ие, олар аймақтың ерекшеліктерімен анықталады: жағрафиялық орны, климаттық жағдайлары, экономика салаларының құрылымы, тұрғындардың ұлттық құрамы және оның мінез-құлқының мәдени-тарихи дәстүрлері. Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері шешімін табуды, аймақтардың экономикалық қауіпсіздігі мен тұрақты дамуының жаңа мәселелері мен қатерлері олардың алдын алуды және жоюды қажет етеді. Қазіргі уақытта мемлекеттің, оның аймақтарының және ұйымдарының, мемлекеттік және кәсіпкерлік қызмет салаларының экономикалық мүдделерін қорғау әдістері мен тетіктерін қалыптастырудың жаңа тұжырымдамалық әдістерін іздестіру жүргізілуде, ол Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясынан көрінеді.

ҚР Президентінің «Қазақстан-2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауында аймақтардағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларды теңдестіру қажеттілігіне аса маңызды көңіл бөлінеді. Бұл мәселені шешу үшін аймақтық экономикалық мүдделерді іске асыруға бағытталған аймақтық саясаттың жаңа жолын қолданған дұрыс. Осыған байланысты әкімшілік басқарудың аймақтық деңгейінде экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің теориялық әдістерін зерттеу, экономикалық қатерлерді айқындау әдістемесін жасау, қазіргі жағдайлардағы экономикалық жүйелерді басқарудың тетігі ретіндегі экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы бағыттарды және аймақтық саясатты негіздеу ерекше өзектілікке ие болып отыр.

Бүгінгі таңда экономикалық әдебиеттерде экономикалық қауіпсіздіктің тұжырымдамалық аспектілері кеңінен көрсетілген. Осыған қарамастан,

аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі жеткіліксіз зерттелген. Мұндай жағдай бірнеше себептердің ықпалымен қалыптасып отыр. Біріншіден, Қазақстан Республикасы аймақтарының экономикалық дамуының өзіндік ерекшеліктері бар, ол аймақтық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттерін шешуге жобаланады және қазіргі жағдайларда нақты аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін сипаттайтын қолданыстағы көрсеткіштердің нақты модификациясын талап етеді. Екіншіден, Қазақстан аймақтарының экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бір біріне қайшы келетін түрлі әдістемелік көзқарастардан қарастырылады.

Көрсетілген жағдаяттар аймақтық экономикалық қауіпсіздік деңгейін бағалаудың жалпы қағидаларын әзірлеуді қиындатады, сондай ақ мемлекеттік және жергілікті билік органдарының мақсаттарын, шараларын және нақты әрекеттерін модификациялаудың қажеттілігін түсіндіретін аймақтың экономикалық даму ерекшелігін ескеретін қауіпсіздікті қамтамасыз етудің нақты шараларын әзірлеуді де қиындатады.

Тақырыптың ғылыми өңделу дәрежесі

Аймақтық дамудың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін зерттеу үшін әдістемелік маңызы бар әзірлемелерге Бхадури А., Кейнс Дж. М., Коуз Р., Ласка К., Левчик Ф., Лист Ф., Маркс К., Мюнх Р., Мюрдаль Г., Оппенлендер К., Самуэльсон П., Смит А., Гал З., Хорват Г. сияқты ғалымдардың еңбектері жатады.

Экономикалық қауіпсіздікті зерттеудің жалпы теориялық мәселелеріне

Л.Абалкин, А.Архипов, А.Городецкий, Н.Косолапов, П. Никитенко, Е. Олейников, К.Самсонов, В.Сенчагов, В.Тамбовцев және т.б. ғалымдардың еңбектері арналған. Экономикалық қауіпсіздіктің тұрақсыздандыру факторлары және қатерлерін анықтауға, талдауға және сипаттауға А.Большаков, Е.Бухвальд, Н.Гловацкая, А.Нестеренко және т.б. ғалымдардың жұмыстары арналған. Әлеуметтік-экономикалық жүйелер дамуының тұрақсыздығы және әрқелкілігі шарттарында аймақта болып жатқан негізгі экономикалық процестерді көрсететін және аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесіндегі аймақтар дамуын мемлекеттік реттеудің түрлі тетіктерінің тиімділігін зерттеуге мүмкіндік беретін имитациялық үлгілерді әзірлеу мәселері аса өзекті болып отыр.

Экономиканы дамытудың және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің аймақтық аспектілері В.Анищенко, И.Долматов, Д.Доценко, Н. Дюженкова, Л.Коршунов, Н.Красников, И.Новикова, Е.Микульчинова, А. Татаркин, А.Чимитова, О.Ютяева және т.б. ғалымдардың жұмысында сипатталған. Алайда, экономикалық қауіпсіздіктің қатерлерінің жеткілікті түрде зерттелгендігіне қарамастан, аймақтық шаруашылықтың қосалқы жүйелерінде пайда болатын қатерлерді егжей-тегжейлі қарастыру қажеттілігі туындап отыр.

Қазақстандық ғалымдар да аймақтардың экономикалық қауіпсіздігі және тұрақты дамуы мәселелерін зерттеуге өз үлестерін қосты. Іргелі жұмыстардың қатарында А.Есентугелов, А.Қошанов, Н.Нұрланова,

Н.Бримбетова, Г.Нұрлихина, М.Спанов сынды ғалымдардың еңбектерін бөліп көрсетуге болады.

Қазіргі уақытта қолданбалы сипаттағы зерттеулер жүргізу үшін әдістемелік база қалыптастырылған, ол аймақтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету облысындағы басқару функцияларын анықтау бойынша тұжырымдамалық ережелер мен әдістемелік рекомендациялар деңгейіне шығуға мүмкіндік береді. Алайда, автордың көзқарасы бойынша, шет елдік және отандық экономикалық әдебиеттерде экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету факторларын ескеретін аймақтық экономикалық жүйелерді басқарудың тұтас жүйесін құру мәселесінің теориялық және әдістемелік аспектілері қамтылмаған. Қазіргі кезеңге қатысты аумақтардың тұрақты дамуының аймақтық аспектілері, экономиканың қауіпсіздігінің және аймақтардың әлеуметтік саласының жай-күйін бағалау, Қазақстан Республикасының аймақтарының экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі құрылымдар қызметін үйлестіру толығымен зерттелмеген.

Осы факторлардың барлығы Қазақстан аймақтарының тұрақты дамуы аясында экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін зерттеудің қажеттілігін білдіреді, бұл зерттеу тақырыбын таңдауға, мақсаттар мен міндеттерді қоюға негіз болды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Диссертациялық жұмыстың мақсаты тұрақты даму аясында аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тетіктерін жетілдіруді теориялық-әдістемелік негіздеу болып табылады.

Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттерді шешу көзделеді:

- тұрақты даму стратегиясындағы аймақтың экономикалық қауіпсіздігінің мәнін айқындау, оның императивтерін, шекті индикаторларын анықтау, қолданыста бар қатерлер координатасында аймақтық дамуды жайғастыру;

- аймақтық экономиканың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің ұйымдық-экономикалық тетігін жетілдіру тәжірибесін жалпылау және оның тиімділігін жоғарылату жолдарын анықтау;

- экономикалық қауіпсіздіктің негізгі қатерлерін аймақ деңгейінде қарастыру;

- Қазақстан аймақтарының тұрақты дамуына ықпал ететін факторларды жүйелеу;

- экономикалық қауіпсіздікті аймақтық деңгейде басқарудың негізгі қағидалары мен функцияларын негіздеу;

- аймақтың экономикалық қауіпсіздігінің жай-күйін сапалы бағалаудың әдістемелік аппаратын толықтыру және дамыту;

- аймақтың экономикалық қауіпсіздігін басқару жүйесін қалыптастыру бойынша әдістемелік рекомендациялар әзірлеу;

- анықталған қатерлерді ескеретін аймақтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасы аймақтарының экономикасы.

Зерттеу пәні аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қатынастардың жиынтығы болып табылады.

Ғылыми жаңалығы диссертацияда қамтылған келесі жағдайлармен анықталады:

1. Экономиканың тұрақтылығын, оның дамуының тұрақтылығын және үдемелілігін, ел экономикасымен ықпалдасуы мен еркіндігі деңгейін, сонымен қатар мемлекеттік биліктің аймақтық органдарының шаруашылық субъектілерінің мүдделерін іске асыру және қорғаудың және аумақ қауымдастығының әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қолдау тетіктерін құру қабілеттілігін сипаттайтын шарттар мен факторлар жиынтығы ретінде аймақтардың экономикалық қауіпсіздігінің анықтамасы берілген.

2. Теориялық-әдістемелік, мазмұндық, әдістемелік және ұйымдық құрамдастарды қосатын, аймақтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің тұжырымдамалық үлгісі әзірленген.

3. Мақсаттық ұстанымдар мен бағалау критерийлерінің бірыңғайлығы негізінде аймақтың экономикалық қауіпсіздігі мен тұрақты дамуының арасындағы өзара байланыстылық пен өзара тәуелділік негізделген.

4. Аймақтың экономикалық қауіпсіздігі көрсеткіштерінің жүйесі қалыптастырылған, ол аумақтың тұрақты дамуының критерийімен қанағаттандырылады: тұрақты экономикалық өсу, әлеуметтік тұрақтылық, экологиялық тұрақтылық.

5. Нормативтік-құқықтық, ұйымдық-басқару, ақпараттық-талдамалық қосалқы жүйелерінің негіздеуі жасалған аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің ұйымдық-экономикалық тетігі ұсынылған.

6. Стратегиялық құжаттарды әзірлеу және жүзеге асыру процесінде пайда болатын шешуші аспектілерді ескеретін аймақтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің аймақтық мақсаттық бағдарламаның үлгілік құрылымы анықталған;

7. Аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша, оның ішінде қолданыстағы аймақтық экономикалық әлеуетті ескеретін инновациялық дамуды үлгілеу бойынша іс-шаралар ұсынылған.

Диссертациялық зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі заманауи экономикалық ғылымның іргелі жағдайлары болып табылады. Диссертациялық зерттеуде аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тенденциялары мен мәселелерін ашатын, жетекші шет ел және қазақстандық экономистердің еңбектері кеңінен қолданылған.

Әдістемелік негіз ретінде Қазақстан Республикасының Заңдары, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары, Қазақстан Республикасы үкіметінің қаулылары, және кәсіпкерлікті дамыту мәселелері бойынша басқа ресми бағдарламалық құжаттар қолданылды.

Диссертациялық зерттеудің ақпараттық негізін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің, Қазақстан Республикасының Қаржы

министрлігінің, Қазақстан Республикасының Статистика агенттігінің мәліметтері, монографиялық және кезеңдік басылымдардың материалдары құрды.

Қойылған міндеттерді шешу диалектикалық объективтілік, позитивтік және нормативтік әдістер, индукция және дедукция қағидаларына негізделеді. Мәселені зерттеуде жүйелік әдіс оның субъективті-объективті және функционалды-құрылымдық аспектілерімен бірге қолданылған, сонымен бірге салыстырмалы талдау және рейтингтік бағалау әдістері, сараптамалық бағалар әдісі, экономикалық-статистикалық әдістер.

Зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы

Жүргізілген диссертациялық зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы аймақтардың тұрақты дамуының негізі ретіндегі аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тетіктерін жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар мен рекомендациялар әзірлеуде жатыр.

Диссертациялық зерттеу материалдары мен қорытындыларын ғылыми және оқу мекемелері зерттеулерді әзірлеу кезінде және микроэкономика, мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі, менеджмент, аймақтық экономика, дағдарысқа қарсы басқару және т.б. пәндер бойынша ғылыми және оқу бағдарламаларында қолдана алады.

Зерттеудің негізгі жағдайларын Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары және биліктің аймақтық органдары аймақтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және аймақ экономикасының бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату, аумақтарды тұрақты дамыту бойынша іс-шаралар әзірлеу кезінде қолдана алады. Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұрғысынан аймақтарды стратегиялық басқару облысындағы әдістемелік әдістер және тәжірибелік әзірлемелер мемлекеттік және аймақтық басқару органдарының жұмысында қолданысын табуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері Ақтөбе облысының Алға ауданының 2011-2012 жж. даму бағдарламасы кезінде аймақтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және тұрақтылық қағидасының негізінде аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын басқаруды жетілдіру жағынан қолданылды.¹

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар. Қорғауға аймақтың экономикалық қауіпсіздігі бойынша теориялық жайттар мен оны қамтамасыз етудің нақты тетіктерімен тәжірибелік ұсыныстардан тұратын ғылыми-тәжірибелік әзірлемелер шығады. Зерттеу барысында жаңа жағдайлар, қорытындылар мен ұсыныстар қалыптастырылды, олардың ішінде анағұрлым маңыздылары келесідегідей:

– аймақтың экономикалық қауіпсіздігін анықтау және оның қатерлерінің сыныптамасын әзірлеудің теориялық-әдістемелік жолын негіздеу;

---

¹ Алға ауданының Экономика, бюджеттік жоспарлау және кәсіпкерлік бөлімінің Ашимова Р.М. «Аймақтардың экономикалық қауіпсіздігі және тұрақты дамуы (Қазақстан Республикасы материалдарында)» тақырыбындағы диссертациялық зерттеу нәтижелерін енгізу туралы анықтама

– аймақтардың тұрақты дамуы аясында олардың экономикалық қауіпсіздігінің қауіпті аумақтарын анықтау әдісінің негізіне салынған критерийлер мен көрсеткіштер жүйесін әзірлеу;

– соңғы бес жылдағы статистикалық мәліметтерді талдау және Қазақстан аймақтарының экономикалық қауіпсіздігінің өзара корреляцияланатын көрсеткіштерінің жүйесін құру негізінде осы саладағы қолданыстағы қатерлер туралы қортынды жасалған.

– Ақтөбе облысының экономикалық қауіпсіздігінің негізгі қатерлері анықталған, олардың пайда болуының сипаты көрсетілген, аймақтық дамудың стратегиялық бағыттарын түзету бойынша рекомендациялар ұсынылған;

– аймақтың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің ұйымдық-экономикалық тетігін жетілдіру бойынша тұжырымдамалық әдіс ұсынылған;

– аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағдарламаларын әзірлеу процесінде стратегиялық жоспарлауды қолдану технологиясы жетілдірілген.

– Аймақтық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған аймақтың инновациялық даму үлгісінің құрамдастарын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленген.

Автордың қосқан үлесі зерттеу заты мен объектісінің мақсаттарын анықтауда, зерттеу міндеттерінің тізімін және осы міндеттерді шешуді негіздеуде, теориялық және әдістемелік жайттарды оларды аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін шешу барысында пайдалану мүмкін болатын жайына дейін жеткізуде жатыр.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы. Диссертациялық жұмыстың негізгі жағдайлары, ғылыми қорытындылары және ұсыныстары «Қазақстан экономикасының тұрақты дамуы: жаңғырту императивтері және бизнес-инжиниринг» (Алматы, 2012); «Қазақстанды әлеуметтік-экономикалық және индустриалды-инновациялық жаңғырту: мәселелері мен болашағы» (Алматы, 2012); «Заманауи ықпалдастыру процестері: сапалы жаңа формалар» (Алматы, 2013) халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда оң бағасын алды.

Жұмыста «Циклдық ауытқу жағдайларында Қазақстанның жоғары индустриалды экономикасын қалыптастыруды қаржылық қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру» атты 2012-2014 жж. іргелі зерттеу аясында алынған ғылыми нәтижелер қолданылған. (ҚР ҒБМ ҒК экономика институты, ҚР ҒБМ Ғылым комитетінің гранты, мемлекеттік тіркеу № 0112РК00636).

Зерттеудің нәтижелерінің жарияланымдары. Диссертация тақырыбы бойынша 20 ғылыми жұмыс жарияланған, оның ішінде 8 мақала ҚР БҒСБК мақұлдаған ғылыми басылымдарда, 3 мақала Томсон Рейтер және Скопус (ISI web of Knowledge, Thomson Reuters, Scopus) компаниясының ақпараттық базасында және 7 мақала халықаралық конференция материалдарында жарияланды.

Жұмыстың құрылымы мен көлемі. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, құрамында 18 кесте, 8 сурет бар үш бөлімнен, қорытынды және 102 пайдаланылған әдебиеттер көзінен тұрады.

**Аннотация к докторской диссертации на соискание ученой степени
доктора PhD по специальности 6D050600 «Экономика»**

Ашимовой Разии Маратовны

**на тему «Экономическая безопасность и устойчивое развитие
регионов (на материалах Республики Казахстана)»**

Актуальность темы. В современных условиях процесс реформирования экономики наиболее активно проявляется на региональном уровне, что обусловлено необходимостью реализации законодательных актов и механизмов рыночной экономики в субъектах экономической деятельности регионов. В этих условиях ведется формирование региональной экономической политики с учетом специфики региона, преобладания частного сектора в важнейших производственных и жизнеобеспечивающих отраслях. Каждый регион, испытывая сильное влияние общеэкономических тенденций и явлений, в то же время имеет свои проблемы безопасности, которые определяются особенностями региона: географическим положением, климатическими условиями, структурой отраслей экономики, национальным составом населения и культурно-историческими традициями его поведения.

Своего решения требуют проблемы обеспечения экономической безопасности, предупреждения новых вызовов и угроз экономической безопасности и устойчивому развитию регионов. В настоящее время ведется поиск новых концептуальных подходов к формированию методов и механизмов защиты экономических интересов государства, его регионов, предприятий и организаций, сферы государственной и предпринимательской деятельности, что находит свое выражение в стратегии социально-экономического развития регионов Казахстана. В связи с этим особую актуальность приобретает изучение теоретических основ обеспечения экономической безопасности на региональном уровне административного управления, методологии выявления экономических угроз, обоснования направлений и региональной политики в сфере обеспечения экономической безопасности как механизма управления экономическими системами в современных условиях.

Сегодня в экономической литературе достаточно широко представлены концептуальные аспекты экономической безопасности. Вместе с тем проблема обеспечения экономической безопасности регионов исследована недостаточно. Такая ситуация сложилась в силу ряда причин. Во-первых, экономическое развитие регионов Республики Казахстан имеет свою собственную специфику, которая проецируется на решение задач обеспечения региональной экономической безопасности и требует определенной модификации используемых показателей, характеризующих экономическую безопасность конкретных регионов в современных условиях. Во-вторых, проблемы обеспечения экономической безопасности регионов

Казахстана рассматриваются с разных методологических позиций, которые зачастую противоречат друг другу.

Указанные обстоятельства затрудняют выработку общих принципов оценки уровня региональной экономической безопасности, а также выработку конкретных мер обеспечения такой безопасности с учетом специфики экономического развития региона, обуславливающей необходимость модификации целей, мер и конкретных действий органов государственной власти и местного самоуправления. Сказанное свидетельствует об актуальности исследования региональных аспектов обеспечения экономической безопасности и насущной потребности формирования специфических механизмов управления решением задач обеспечения экономической безопасности регионов.

Степень научной разработанности проблемы.

К разработкам, имеющим методологическое значение для исследования проблем обеспечения экономической безопасности регионального развития относятся труды Бхадури А., Кейнса Дж. М., Коуза Р., Ласки К., Левчика Ф., Листа Ф., Маркса К., Мюнха Р., Мюрдаля Г., Оппенлендера К., Самуэльсона П., Смита А., Гал З., Хорват Г.

Общетеоретическим вопросам изучения экономической безопасности посвящены работы Л.Абалкина, А.Архипова, А.Городецкого, Н.Косолапова, П. Никитенко, Е. Олейникова, К.Самсонова, В.Сенчагова, В.Тамбовцева и др. Выявлению, анализу и характеристики факторов дестабилизации и угроз экономической безопасности посвящены работы А.Большакова, Е.Бухвальда, Н.Гловацкой, А.Нестеренко, и др. В условиях нестабильности и неравномерности развития социально-экономических систем, особую актуальность получили вопросы разработки имитационных моделей, которые отражают основные экономические процессы, протекающие в регионе, и позволяют исследовать действенность различных инструментов государственного регулирования развития регионов в системе обеспечения их экономической безопасности.

Региональные аспекты развития экономики и обеспечения экономической безопасности отражены в работах В. Анищенко, И. Долматова, Д. Доценко, Н. Дюженковой, Л. Коршунова, Н. Красникова, И. Новиковой, Е. Микульчиновой, А. Татаркина, А.Чимитовой, О. Ютяевой и др. Однако, несмотря на достаточную изученность угроз экономической безопасности, возникает необходимость подробного рассмотрения угроз возникающих, в подсистемах регионального хозяйства.

Казахстанские ученые также внесли свой вклад в разработку проблем экономической безопасности и устойчивого развития территорий. Среди фундаментальных работ можно выделить труды таких ученых, как А. Есентугелова, А. Кошанова, Н. Нурлановой, Н. Бримбетовой, Г. Нурлихиной, М. Спанова и др.

В настоящее время сформирована методологическая база для проведения исследований прикладного характера, позволяющая выходить на уровень концептуальных положений и методических рекомендаций по

определению функций управления в области обеспечения экономической безопасности региона. Однако, точки зрения автора, в зарубежной и отечественной экономической литературе ещё не нашли отражения теоретические и методологические аспекты проблемы построения целостной системы управления региональными экономическими системами с учетом факторов обеспечения экономической безопасности. Применительно к современному этапу недостаточно изучены региональные аспекты устойчивого развития территорий, оценки состояния и безопасности экономики и социальной сферы регионов, координации деятельности структур при обеспечении экономической безопасности регионов Республики Казахстан.

Все эти факторы обуславливают необходимость исследования вопросов обеспечения экономической безопасности регионов Казахстана в контексте их устойчивого развития, что предопределило выбор темы исследования, постановку цели и задач.

Цель и задачи исследования. Целью диссертационной работы является теоретико-методологическое обоснование совершенствования механизмов обеспечения экономической безопасности регионов в контексте устойчивого развития.

Достижение поставленной цели предполагает последовательное решение следующих задач:

выявление сущности экономической безопасности региона в стратегии устойчивого развития, определение ее императивов, пороговых индикаторов, позиционирование системы регионального развития в координатах существующих угроз;

обобщение опыта совершенствования организационно-экономического механизма обеспечения экономической безопасности региональной экономики и определение путей повышения его эффективности;

рассмотрение основных угроз экономической безопасности на уровне региона;

систематизация факторов, оказывающих влияние на устойчивое развитие регионов Казахстана;

обоснование основных принципов и функций управления экономической безопасностью на региональном уровне;

дополнение и развитие методического аппарата качественной оценки состояния экономической безопасности региона;

разработка методических рекомендаций по формированию системы управления экономической безопасностью региона;

разработка предложений по обеспечению экономической безопасности региона с учетом выявленных угроз.

Объектом исследования экономика регионов Республики Казахстан.

Предметом исследования является совокупность отношений по поводу обеспечения экономической безопасности регионов.

Научная новизна определяется тем, что в диссертации:

Дано определение экономической безопасности региона как совокупности условий и факторов, характеризующих стабильность экономики, устойчивость и поступательность её развития, степень независимости и интеграции с экономикой страны, а также способность региональных органов государственной власти создавать механизмы реализации и защиты интересов хозяйствующих субъектов, поддержания социально-экономической стабильности территориального сообщества.

Разработана концептуальная модель обеспечения экономической безопасности региона, включающая теоретико-методологический, содержательный, методический и организационный компоненты.

На основе единства целевых установок и критериев оценки обоснована взаимосвязь и взаимозависимость экономической безопасности и устойчивого развития региона.

Сформирована система показателей экономической безопасности региона, удовлетворяющая критерием устойчивого развития территории: устойчивый экономический рост, социальная стабильность, экологическая устойчивость.

Предложен организационно-экономический механизм обеспечения экономической безопасности региона с обоснованием нормативно-правовой, организационно-управленческой, информационно-аналитической подсистемы.

Определена модельная структура региональной целевой программы обеспечения экономической безопасности территории, учитывающая ключевые аспекты, возникающие в процессе разработки и реализации стратегического документа;

Предложены меры по обеспечению экономической безопасности регионов, в частности, по моделированию инновационного развития, учитывающего имеющийся региональный экономический потенциал.

Теоретической и методологической основой работы являются фундаментальные положения современной экономической науки. В диссертационном исследовании широко использовались труды ведущих зарубежных и казахстанских экономистов, раскрывающие тенденции и проблемы обеспечения экономической безопасности регионов.

В качестве методической основы использованы Законы Республики Казахстан, Указы Президента Республики Казахстан, постановления Правительства Республики Казахстан, и другие официальные программные документы по вопросам развития предпринимательства.

Информационную базу исследования составили данные Национального Банка Республики Казахстан, Министерства финансов Республики Казахстан, Агентства Республики Казахстан по статистике, материалы монографических и периодических изданий.

Решение поставленных задач основывается на принципах диалектической объективности, позитивного и нормативного подходов, индукции и дедукции. Применен системный подход к разработке проблемы в единстве его субъектно-объектного и функционально-структурного

аспектов, а также использованы методы системного подхода, сравнительного анализа и рейтинговой оценки, метод экспертных оценок, экономико-статистические методы.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Практическая значимость проведенного диссертационного исследования заключается в разработке конкретных предложений и рекомендаций по совершенствованию механизмов обеспечения экономической безопасности регионов как основы их устойчивого развития.

Материалы и выводы диссертационного исследования могут быть использованы научными и учебными заведениями при подготовке исследований, научных и учебных курсов по дисциплинам: микроэкономика, экономическая безопасность государства, менеджмент, региональная экономика, антикризисное управление и т. д.

Основные положения исследования могут быть использованы государственными органами Республики Казахстан и региональными органами власти при разработке мер обеспечения экономической безопасности и повышения конкурентоспособности региональной экономики, устойчивого развития территорий. Методические подходы и практические разработки в области стратегического управления регионами с позиции обеспечения экономической безопасности управления могут найти применение в работе, как государственных и региональных органов управления.

Результаты исследований использовались при разработке Программы развития Алгинского района Актюбинской области на 2011-2015 гг. в части совершенствования управления социально-экономическим развитием региона на основе принципов устойчивости и обеспечения экономической безопасности региона.

Основные положения, выносимые на защиту. На защиту выносятся научно-практические разработки, включающие теоретические положения по экономической безопасности региона и практические рекомендации с конкретными механизмами её обеспечения. В ходе исследования сформулированы новые положения, выводы и рекомендации, наиболее существенными из которых можно считать следующие:

обоснование теоретико-методологического подхода к определению экономической безопасности региона и разработку классификации угроз экономической безопасности региона;

разработку системы критериев и показателей, положенных в основу методики выявления проблемных зон экономической безопасности регионов, в контексте их устойчивого развития;

на основе анализа статистических данных за последние пять лет и установления системы коррелирующих между собой показателей экономической безопасности регионов Казахстана сформулированы выводы о существующих угрозах в этой сфере;

определены основные угрозы экономической безопасности Актюбинской области, представлена характеристика их проявления,

предложены рекомендации по корректировке стратегических направлений регионального развития;

предложен концептуальный подход по совершенствованию организационно-экономического механизма обеспечения экономической безопасности региона;

усовершенствована технология использования стратегического планирования в процессе разработки программ обеспечения экономической безопасности регионов;

разработаны рекомендации по совершенствованию конструируемых элементов модели инновационного развития региона, направленных на обеспечение региональной экономической безопасности.

Личный вклад автора заключается в определении целей предмета и объекта исследования, в обосновании перечня задач исследования и решения этих задач, в доведении теоретических и методических положений до стадии, делающей возможным их использование для решения проблем обеспечения экономической безопасности регионов в контексте их устойчивого развития.

Апробация результатов исследования. Основные положения диссертационной работы, научные выводы и предложения получили положительную оценку на международных научно-практических конференциях: «Устойчивое развитие экономики Казахстана: императивы модернизации и бизнес-инжиниринг» (Алматы, 2012); «Социально-экономическая и индустриально-инновационная модернизация Казахстана: проблемы и перспективы» (Алматы, 2012); «Современные интеграционные процессы: качественно новые формы» (Алматы, 2013).

Работа содержит научные результаты, полученные в рамках фундаментального исследования «Совершенствование системы финансового обеспечения формирования высокоиндустриальной экономики Казахстана в условиях циклических колебаний: теория и практика» в 2012-2014 гг. (Институт экономики КН МОН РК, грант Комитета науки МОН РК, № гос. регистрации 0112РК00636).

Публикации. По теме диссертации опубликовано 20 научных статей с общим объемом 11,9 п.л., в том числе 8 статьи в изданиях, рекомендованных Комитетом по надзору и аттестации МОН РК, 3 статьи в журналах входящих в международную базу данных Scopus и Thomson Reuters и 7 в материалах международных научно-практических конференций.

Структура и объем работы. Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, содержащих 18 таблиц, 8 рисунков, заключения, 102 литературных источников.

ABSTRACT

**of thesis for attainment of the scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD)
in the specialty of Economics (6D050600)**

Ashimova M . Raziya

**“Economic security and sustainable development of the regions (on the
materials of the Republic of Kazakhstan)”**

Actuality of the thesis. In modern conditions, the process of economic reform manifests very actively itself at the regional level, because of the need to implement the laws and mechanisms of the market economy in the subjects of economic activity of the regions. In these circumstances, the formation of regional economic policy takes into account the specifics of the regions, the predominance of the private sector in the most important production and life-supporting fields. Each region is experiencing a strong impact of general economic trends and events; while at the same time has its own security problems, which are determined by the peculiarities of the region: geographical location, climate conditions, the structure of industries, the ethnic composition of the population and the cultural and historical traditions of its character. Their problems require solutions to ensure economic security, warning of new threats and challenges to security and sustainable economic development in the regions. Currently, the research is conducted by new conceptual approaches to the development of methods and mechanisms to protect the economic interests of the state and its regions, enterprises and organizations, the scope of government and business, which is reflected in the strategy of socio -economic development of Kazakhstan. In this connection, it is important to investigate the theoretical foundations of economic security at the regional level administrative management methodology for identifying economic threats, study areas and regional policy in the sphere of economic security as a mechanism of economic systems in the modern world.

Nowadays, the economic literature represents the conceptual aspects of economic security well enough. However, the problem of ensuring economic security of the regions hasn't been studied enough. This situation is due to a number of reasons. Firstly, the economic development of the regions of the Republic of Kazakhstan has its own specificity, which is projected to meet the challenges of regional economic security and requires a modification of the indicators characterizing the economic security of particular regions in the modern world. Secondly, the problem of ensuring the economic security of the regions of Kazakhstan is considered from different methodological positions that often contradict each other.

These circumstances make it difficult to develop common principles for assessing the level of regional economic security, as well as developing specific measures to ensure that security -specific economic development of the region makes it necessary to modify the objectives, measures and actions of the state and

local governments. All above said shows the relevance of the study of the regional aspects of economic security and the urgent need of formation of specific control mechanisms which meet the challenges of ensuring economic security of the regions.

The degree of elaboration of scientific problems.

The research has methodological significance for the study of problems of economic security in the works of regional development Bhaduri. A., J.M. Keynes, R.Coase, K. Laski, F.Levchik, F. Liszt, K.Marx, R. Munch, G. Myrdal, K.Oppenlendera, P.Samuelson, A. Smith, Z. Gal, G. Horvath.

General theoretical issues of the study devoted to the economic security of L.Abalkin, A.Arkipov, A.Gorodetskaya, N.Kosolapov, P. Nikitenko, E. Oleinikov, K.Samsonov, V.Senchagov, V.Tambovtsev and other identification, analysis and features factors of destabilization and threats to economic security studied by A. Bolshakov, E.Buhvalda, N.Glovatsky, A.Nesterenko and etc. Given instability and uneven development of the social-economic systems of particular relevance were the issues of development of simulation models which represent the major economic processes in the region, and allow us to study the effectiveness of various instruments of state regulation of regional development system which ensure their economic security.

Regional aspects of the economy and economic security are reflected in the works of V.Anischenko, I. Dolmatova, D. Dotsenko, N. Dyuzhenkova, L. Korshunov, N.M.Krasnikova, I.Novikova, E. Mikulchinova, A. Tatarkina, A.Chimitova, O. Yutyayeva, etc. However, in spite of adequate scrutiny of threats to economic security, there is a need for detailed consideration of emerging threats in the subsystems of the regional economy.

Kazakh scientists have also contributed to the development problems of economic security and sustainable development of the territories. Among the fundamental works can be distinguished the works of scholars such as A. Esentugelov, A. Koshanov, N. Nurlanov, H Brimbetova, G. Nurlihina, M. Spanov and others.

Currently, the methodological basis for research applied nature has been formed which allows the output to the level of conceptual provisions and guidelines defining functions of management in ensuring economic security of the region. However, from the point of view of the author, in the foreign and domestic economic literature has not been reflected by the theoretical and methodological aspects of the problem of building an integrated system of management of regional economies, taking into account the factors of economic security. With regard to the present stage hasn't been enough studied the regional aspects of sustainable development of territories, evaluation and economic security and social areas, coordination structures at ensuring economic security of the regions of the Republic of Kazakhstan.

All these factors make it necessary to study the issues of economic security over Kazakhstan in the context of sustainable development, which explains the choice of the research topic, has set its goals and objectives.

The purpose and objectives of the study. The purpose of the thesis is a theoretical and methodological basis of improved mechanisms to ensure the economic security of the regions in the context of sustainable development.

Achieving this goal requires consistent solution of the following tasks:

- Revealing the essence of the economic security of the region in a sustainable development strategy, the definition of its imperatives, threshold detectors, and the positioning system of regional development in the coordinates of the threats;

- Generalization of experience improving organizational and economic mechanism to ensure the economic security of the regional economy and to identify ways to enhance its effectiveness;

- Consideration of the main threats to economic security at the regional level;

- Systematization of the factors that influence the sustainable development of the regions of Kazakhstan;

- Substantiation of the basic principles and functions of the department of economic security at the regional level;

- Addition and development of the methodological apparatus of quality assessment of economic security of the region;

- Developing guidelines for the formation of the system of management of economic security of the region;

- Development proposals to ensure the economic security of the region, taking into account the identified threats.

The object of the research is regions of the Republic of Kazakhstan's economy.

The subject of the research is a set of relations on the economic security of the regions.

Scientific novelty of the thesis is defined as:

The definition of the economic security of the region as a set of conditions and factors that characterize the stability of the economy, stability and progressiveness of its development, the level of independence and integration with the national economy, as well as the ability of the regional government bodies to create mechanisms for the implementation and protection of the interests of businesses, maintain socio-economic stability territorial community.

A conceptual model is carried out to ensure the economic security of the region, which includes theoretical and methodological, substantive, methodological and organizational components.

On the basis of the unity of targets and evaluation criteria the interconnection and interdependence of economic security and sustainable development in the region has been justified.

The system of indicators of economic security of the region to meet the criteria for sustainable development of the area:

Sustainable economic growth, social stability and environmental sustainability.

The organizational- economic mechanism to ensure the economic security of the region with the justification of the legal, organizational, managerial, information and analysis subsystem are performed

The model structure of the regional program to ensure the economic security of the territory, taking into account the key issues that arise in the development and implementation of a strategic document has been defined;

The measures to ensure the economic security of the regions is offered which, in particular, on the development of innovative modeling, taking into account existing regional economic potential.

The theoretical and methodological bases of the work are the fundamental assumptions of modern economics. In the dissertation research works have been widely used the research works by leading foreign and Kazakh economists, revealing trends and issues of economic security regions.

As a methodological framework of the research The Law of the Republic of Kazakhstan, Decrees of the President of the Republic of Kazakhstan, the decision of the Government of the Republic of Kazakhstan, and other official policy documents on the development of entrepreneurship have been used.

Information base of the research comprises the data of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, the Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics, materials like monographs and periodicals.

The solution of these problems is based on the principles of dialectical objectivity, positive and normative approaches, induction and deduction. A systematic approach to the development of problems in the unity of its subject-object and functional- structural aspects and the methods used systematic approach, comparative analysis and rating, the method of expert estimates, the economic and statistical methods were applied in the research.

Theoretical and practical significance of the research.

The practical significance of the dissertation research is conducted to develop concrete proposals and recommendations for the improvement of mechanisms to ensure the economic security of the regions as a basis for their sustainable development.

Materials and dissertation research findings can be used by academic and educational institutions in the preparation of studies, research and training in the disciplines: microeconomics, economic security, management, regional economy, crisis management and many others.

The main provisions of the research can be used by government agencies of the Republic of Kazakhstan and the regional authorities in devising measures to ensure economic security and improve the competitiveness of the regional economy, sustainable development of territories. Methodological approaches and practical developments in the field of strategic management regions from the perspective of economic security controls can be used to work as a state and regional governments.

The research results were used in developing the Program of Alga district of Aktobe region in 2011-2015 years in terms of improving the management of

social-economic development of the region based on the principles of sustainability and economic security of the region.

The main provisions for the defense. On protection of scientific and practical developments, including the theoretical positions on the economic security of the region and practical recommendations with specific mechanisms is needed. In the study, formulated the new provisions, the conclusions and recommendations, the most significant of which are the following:

- Justification of theoretical and methodological approach to the determination of the economic security of the region and the development of classification of threats to economic security of the region;

- The development of criteria and indicators underlying the methodology for the identification of problem areas of economic security regions in the context of sustainable development;

- according to the analysis of statistical data for the last five years, and a system of correlated indicators of economic security of the regions of Kazakhstan formulated conclusions about the threats in this area;

- The main threats to the economic security of the Aktobe region, the characteristic of their displays, provide recommendations to adjust the strategic directions of regional development are identified;

- A conceptual approach to improve the organizational and economic mechanism to ensure the economic security of the region has been proposed;

- Technology for strategic planning in the development of programs to ensure the economic security of the region has been improved;

- Recommendations to improve the constructed elements of a model has been developed.

Personal contribution of the author consists in defining the objectives of the subject and the object of research, justification of the list of research problems and solutions of these problems in bringing the theoretical and methodological principles to the stage, making it possible to use them to solve problems of ensuring the economic security of the regions in the context of sustainable development.

Testing results of the research. The main provisions of the thesis, research findings and suggestions received a positive assessment by the international scientific-practical conference: "Sustainable development of Kazakhstan's economy: the imperatives of modernization and business engineering" (Almaty, 2012), "Socio-economic and industrial-innovative modernization of Kazakhstan: problems and Prospects" (Almaty, 2012), "Modern integration processes: qualitatively new forms" (Almaty, 2013).

The work includes scientific results obtained within the framework of fundamental research "Improving the system of financial support the formation of highly industrialized economy of Kazakhstan in terms of cyclical fluctuations: theory and practice" in 2012-2014. (Institute of Economics KN RK, Grant Committee of Science of RK, № state registration 0112RK00636).

Publication of the research. On the topic of the dissertation 20 scientific articles with a total of 11.9 pp. published, including eight articles in journals

recommended by the Committee on Oversight and certification of the MES, 3 articles in journals included in the international database Scopus and Thomson Reuters and 7 in the proceedings of international scientific conferences.

The structure and amount of work. The thesis consists of an introduction, three chapters, containing 18 tables, 8 figures, conclusions, 102 literature sources.